

L'antiga producció de gel i el seu transport

Pous de glaç i traginers

El gel ha estat utilitzat des de temps immemorials com a element terapèutic, conservant o refrescant. Foren els àrabs qui estengueren i popularitzaren a occident la tradició de les begudes fresques, amb denominacions com dolç de neu o sorbet. No serà, però, fins el segle XVII que els gelats s'escamparan entre les classes populars. Per aquests i altres menesters, s'aprofitaven la neu de les muntanyes i el gel o glaç que es formava en rius, llacs o basses. Les principals zones de consum eren al litoral i els punts de proveïment habitual al nostre país eren la zona del Moianès, el Montseny, les muntanyes de Prades, els ports de Beseit i zones adjacents a les esmentades.

Un cop s'havien format gruixos de glaç significatius, aquests es tallaven en forma de blocs, que amb l'ajut de cavalleries o arrossegats amb ganxos es transportaven a un pou de glaç proper on s'emmagatzemava. Aquesta era, doncs, la finalitat els pous de glaç.

Els pous eren de pedra i estaven recoberts interiorment d'aquest mateix material. La part inferior, les parets i entre els blocs de gel es folraven de broll, palla o branques de pi o bruc com a separadors. Els pous es situaven a les zones obagues de la muntanya. Normalment eren circulars i amb una coberta semiesfèrica, o descoberts, segons el diàmetre. Aquella era una feina de temporada, tot aprofitant les èpoques de més fred en que no es podien fer les tasques pròpies del camp o del bosc.

A la zona del Penedès hi ha notícies d'antics pous de glaç a Vilafranca del Penedès, l'Arboç, Castellet, Mediona... Avui, encara en queden restes físiques del pou de glaç de can Gustems a Santa Fe del Penedès. Tal

vegada, els més interessants de la zona, però, siguin el pou de can Romeu dels Borrulls per la seva antiguitat i bon estat de conservació, i el de can Cucurella, proper a la nostra ciutat. El de can Romeu dels Borrulls es troba situat a la riba esquerra del Riudebitlles. En una paret interior encara s'hi pot llegir: “se començo a 30 de agost 1677 y se acaba a 27 del mes de agost de 1678”.

El pou de glaç de can Cucurella, a la riba esquerra del Foix, entre els indrets de Rocacrespa i Lurdes, es un dels més propers a la costa. És de pedra, de forma esgraonada, coberta semiesfèrica i avui dia es troba ple de deixalles. El gruix de paret es d'uns 80 cm. i el diàmetre d'uns cinc metres. La fondària actual es d'uns cinc metres aproximadament.

Propietat i gestió dels pous de glaç

Els pous de glaç eren de propietat privada o bé de propietat municipal o institucional. Hi havia dificultats perquè els particulars s'interessessin en arrendar els pous municipals en anys en que es preveia poc fred.

En anys amb poca neu, l'Ajuntament es feia càrrec del subministrament. Aleshores, el consistori vilanoví demanava el glaç a Santes Creus o bé a Santa Coloma de Queralt, entre altres punts de proveïment habituals. L'Ajuntament imposava uns arbitris sobre els serveis que li pertocaven per dret, com era el cas del subministrament de neu i gel. Teresa Basora es referia a les normes pel subministrament del gel —entès com a servei públic— establertes en un Llibre d'arrendaments de 1758. La normativa aclaria: “arrendar per lo temps que comensará a correr ab quince dies del mes de abril y finirá als trenta de noviembre la facultat de vendre neu o glaç en la present vila y son districte...”. I continuava: “sapia lo arrendatari que haurà de vendre la neu o glaç en la present vila y son districte a raó de tres diners per lliura”. També s'hi especificava que hauria d'estar ben proveït i obligat a donar-ne a naturals i forasters “que faran transit” (amb les

mateixes condicions econòmiques). Així mateix, s'establia una reserva obligada pels frares caputxins de Vilanova i la Geltrú i pels rectors de Cubelles i Ribes, a igualtat de preu que els locals. Al llibre d'arrendaments també hi figurava que la botiga expenedora de gel dins la ciutat havia d'estar a "una de les cases situada des de la Iglesia de Vilanova fins a la plassa del Pou, dit lo Palmerá..."

Utilització pràctica del gel

Com s'ha dit, de temps pretèrits, el glaç era utilitzat per disposar de begudes refrescants, conservar aliments i també amb finalitats terapèutiques com a antitèrmic, per tallar hemorràgies, com antiinflamatori o analgèsic, o bé per alleugerir cremades. El pou de can Gustems en terme municipal de Santa Fe del Penedès encara funcionava a primers del segle XX. Es coneix que aquest pou feia el proveïment de gel a la farmàcia Miret de Vilanova i la Geltrú.

Teodor Creus i Corominas al text *El colera-morbo en Villanueva y Geltrú* de l'any 1854, on fa el seguiment de l'epidèmia, fa algunes referències a l'ús del gel: "El Círculo Villanovés hizo público que en razón a que algunos facultativos propinaban la nieve como remedio contra el cólera, dicho establecimiento facilitava gratis a cuántos la hubiesen menester en tales circunstancias". I en un altre apartat indicava "que ninguno de los mil remedios que se anunciaron en los periódicos contra el cólera, ha surtido completo efecto, y que ni el carbonato de sosa, ni el aguardiente de caña, ni el romero en flor de azufre, ni la medicina del Americano, ni la nieve, ni ninguno de los otros específicos que con gran énfasis se anunciaron, produjeron los deseados efectos...".

En sentit contrari al que acabem de relatar, trobem les notes de Grau Massó referents a la decadència del comerç de gel a Montblanc: "el revés més fort l'experimentà l'any 1854, quan els metges de Tarragona culpaven

els refrescs i gelats de ser propagadors del còlera”. Certament, les condicions higièniques que oferien l’aigua de riu o la palla eren més aviat precàries. El comerç del gel era tant estratègic que, citant Pladevall, el 1699 els consellers de Barcelona es posaren en contacte amb el seu agent a Roma per demanar al Sant Pare que es permetés a totes les parròquies de Catalunya d’empouar en dies festius, a excepció de la diada de Nadal.

Gel i gelades a la Vilanova del XIX

Al *Diario de Villanueva y Geltrú* d’agost de 1856 trobem les següents notícies referides a l’escassetat del gel: “nos parece que si alguno se dedicase a este ramo de comercio, sacaria de el un buen regular producto”. Vaja , que s’hi guanyaria la vida !. Transcrivim la notícia sencera: “la carencia absoluta de hielo en nuestro mercado es la pesadilla de los aficionados a bebidas frias. En los años anteriores, ya que no era posible todos los días, no faltaban helados en los festivos; más en el actual, ni catarlo siquiera han podido los que no han salido de la población. Imposible parece que se haga notar esta carencia ahora no habiendo faltado jamás aquel artículo cuando la villa no contaba más que la mitad de los moradores que en la actualidad”.

El 30 d’agost insistia en aquesta qüestió i assenyalava: “Aviso a los que quieran dedicarse a éste ramo de comercio. Es tanta la escasez de hielo que se nota en el corriente año, que habiendo tenido un decidido empeño un caballero de esta villa a proporcionarselo para uno de los días de esta semana, ha tenido que renunciar a su pretensión aun cuando la cantidad que pidió a Barcelona era de pocas arrobas...”.

Encara, el mateix *Diario de Villanueva y Geltrú* en la seva edició de 17 de desembre de 1858 informava: “En la mañana de ayer nos regaló el cielo una tan fuerte helada (...) los pozos de Casa Cucurella podrian estar

corrientes dentro de una semana y el rio Foix está helado (...) los carruajes pasaban el río Foix por encima de la capa de hielo”.

Traginers i cavalleries

Les notícies referents al transport del gel són més aviat escasses, tal com ho manifestava Ramón Amigó, un dels millors estudiosos del comerç de la neu i el glaç que confessava “haver trobat poques notícies referides al seu transport”.

Les tasques de manipulació i transport del gel tenien dues etapes definides, la del trasllat del gel des del punt de formació d'aquest en basses o rius fins el pou de glaç on s'emmagatzemava, i una segona fase entre el pou i la ciutat destinatària del producte. Gener Aymamí indicava que després de tallar els blocs de gel aquests “es carregaven en sàrries de fusta, ben tapats amb bolls i recoberts amb sacs. Hom procurava que les sàrries anessin separades de l'animal per tal d'evitar al màxim l'escalfor i el consegüent augment de temperatura”. Igualment, Pladevall detallava que el transport es feia de nit amb una rècula o corrua de muls i matxos carregats amb sàrries de gel i a gran velocitat.

Des de la zona de Castellterçol es feia el transport a bast fins Mollet o Montcada i d'allà a Barcelona amb carros o carretes tirades per muls i matxos. I continuava: “Si el transport es feia més lluny que Castellterçol, el Penedès o Aiguafreda, a vegades es canviava també de muls o matxos de bast en hostals determinats”.

Com assenyalava Perarnau, el pes del gel en sortir del pou era un dada que no tenia cap mena d'interès pràctic. El mateix autor anotava: “Un cop les cavalleries sortien dels corriols d'accés als pous, anaven a cercar els camins de bast o ferradura, cap d'ells carreters, que existien a l'època moderna. Cal veure que el cost del transport era molt important en la determinació del preu final de venda del glaç o neu, i es coincideix que en alguns casos el

preu de contractació podia quedar-ne absorbit fins a un 50%” (dades de Ramon Amigó).

La política de millora de camins en època de Carles III (1757-1788) afavorí el transport de gel a Barcelona des d'altres indrets. Aleshores, el gel podia arribar des del Montseny, muntanyes de Prades, Prepirineu, ports de Beseit... La competència del proveïment va créixer amb força.

Com s'ha dit, els traginers havien d'anar ràpid i evitar les hores de calor. Les pèrdues produïdes en fondre's el gel es calculaven de l'ordre d'un 20%. En el cas de la neu, les pèrdues eren encara més grans, valorant-se per sobre del 30%.

La Hisenda Reial gravava amb impostos als traginers. Eren font d'ingressos per l'administració pública, que regulava el comerç del gel com un servei públic (semblant a la sal, oli, pa o pesca salada). Una altra mostra d'aquest tipus de transport el detallava Ramon Amigó: “La neu de les muntanyes de Prades era transportada obligatòriament a bast”. Aleshores no hi havien camins carreters i el viatge es feia en mul de Prades a Reus, Montblanc, Valls, etc. Les bèsties de càrrega baixaven amb les sàrries plenes. I continuava: “El cost del transport tenia una gran incidència sobre el preu de la neu posada a casa. Amb les dades que tenim disponibles només podem dir que el transport representava entre el 50 i el 73 % del valor de la mercaderia”.

En anys de poca neu, calia anar a buscar-la més lluny. Era un mal negoci, perquè els trajectes llargs encarien el cost del traginer i suposava més pèrdua per desgel. Fins el segle XVIII, i sobretot al segle XVII, el comerç amb la neu i el gel deixava marges importants “a qui tenia o explotava un pou”, però també als traficants amb la mercaderia.

El sistema de transport a utilitzar entre el Vallès i Barcelona hi era ben detallat. L'administrador arrendava per cinc anys el transport de glaç dels pous del Vallès “que diàriament ha d'arribar a la ciutat de Barcelona amb

carreta amb tendal i empostissada”. Dels pous de Granollers i rodalies sortien les carretes a les quatre de la tarda i feien nit a l’hostal de Montcada, d’on sortien al matí i entraven a Barcelona en obrir el portal. Per la zona del Montseny, l’arrendador de la neu de Barcelona la feia baixar amb matxos dels pous i congestes del Montseny fins a Vilamajor on es carregaven els carros. Es feia un primer comboi a Montmeló on canviaven el bestiar sense moure la càrrega fins a Barcelona, on tornaven a canviar el bestiar i retornaven a Vilamajor de buit. També “s’obligà l’arrendador dels carros a arreglar els sotracs de les carreteres perquè fossin transitables”.

Per a dur el gel a Barcelona arribaven del Vallès de vuit a deu carros grossos a la tarda d’un dia qualsevol. Malgrat tot, hi havia un problema afegit que era la seguretat dels camins. Aymamí anotava que al segle XVII el Consell de Barcelona expressava al Rei la seva preocupació per aquest tema: “miquelets senyorejan tota la muntanya i roban los matxos del traji”, fet que impedia l’aprovisionament de neu “tant necessaria a la vida umana ques pot dir ja es aliment”.

Declivi dels pous de glaç

La manca de seguretat a les muntanyes deguda al bandolerisme o les guerres carlines, junt amb els avenços tècnics que es produïen, afavoriren l’aparició d’alternatives al gel natural, de manera que les activitats de la producció i el comerç del gel aviat entraren en decadència. Un altre capítol significatiu d’aquest bandolerisme el documentava Ramón Amigó, citant una carta dels jurats de Vilafranca del Penedès als jurats de Reus “justificant-se per no haver anat a Prades a buscar neu que hi havien emparaulat”. S’hi esmentava que el traginer que feia el viatge de Prades a Valls havia dit al traginer que continuava de Valls a Vilafranca “que ell no

li assegurava cosa ne portàs més quant en aquella terra no y hauia traginer segur per los camins que ls prenian los matxos los soldats inglesos”.

En una altra informació, els jurats de Vilafranca del Penedès comunicaven als de Reus la visita a aquesta ciutat d'un representant seu per tractar del proveïment de neu a Vilafranca. No havien volgut contractar-la ni a Berga ni a Santa Coloma perquè creien que s'entendrien millor amb els de Reus (dades de 1707).

A tot plegat s'hi afegiria l'aparició de la producció de gel artificial a les darreries del dinou. Aviat sorgiren diferents fàbriques prop de la costa, algunes dedicades especialment a la conservació del peix fresc.

Els darrers pous de gel funcionaren a la zona del Montseny (Aiguafreda) fins ben entrats els anys trenta del segle XX. La producció tradicional de glaç i el seu comerç, però, havien desaparegut definitivament. Les inclemències del temps, la vegetació i l'urbanisme creixent anirien fent desaparèixer els vestigis físics d'aquells antics pous de glaç. Avui, afortunadament, algunes d'aquelles construccions han estat recuperades i restaurades com a testimonis d'una època i una activitat que ja forma part de la nostra història.

Fonts bibliogràfiques

Amigó, Ramon. *El tràfic amb el fred al Camp de Tarragona (segles XVI-XIX)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002

Aymamí, Gener. *Aproximació als pous de glaç i de neu de Catalunya*". Unió Excursionista de Catalunya, 2000

Basora, Teresa. "El suministro de hielo a los villanoveses de los siglos XVII y XVIII". *Villanueva y Geltrú*, 3 d'agost de 1962

Capdevila, Joan. "Les Poues, una industria desapareguda". A: *XIII Ronda Vallesana. Castellterçol-Granera*. Unió Excursionista de Sabadell, 1992

Creus, Teodor. *El colera-morbo en Villanueva y Geltrú*. Imp. de José Pers i Ricart, 1854

DD.AA. “El transport de la neu del Montseny i del glaç del Vallès a Barcelona al segle XVIII”. A: *IV trobada d'estudiosos del Montseny*. Diputació de Barcelona, 2005

Grau Massó. *La industria tradicional de Montblanc i la conca en el segle XVIII*. Montblanc, 1989

Perarnau, Jaume. *Els pous de glaç de la comarca de Bages*. Centre d'Estudis del Bages, 1992

Pladevall, Antoni. *Castellterçol. Història de la vila i el seu terme*. Eumo Editorial, 1991

Tubau, Albert. *Moliners, calcinaires i pouaters. Un passeig per la Cubelles preindustrial*. Ajuntament de Cubelles i Institut d'Estudis Penedesencs, 1999

Virella, Joan. “Els pous de glaç del Penedès”. *Revista Gran Penedès*, n°17-18. 1989-1990

Virella, Joan. “Los pous de glaç, neveras de antaño”. *Villanueva y Geltrú*, 23 de gener de 1965

(Text publicat el 2007 a la revista Tres Tombs editada per l'Associació dels Tres Tombs de Vilanova i la Geltrú)